

7. КГРЯ 1998 – Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998.
8. Маслов 1983 – Маслов Ю.С. Результатив, перфект и глагольный вид // Типология результативных конструкций. Л., 1983. С. 41–54.
9. Бондарко 1999 – Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. СПб, 1999.
10. Храковский 2009 – Храковский В.С. Типология таксисных конструкций. М., 2009.
11. Семёнова 2004 – Семёнова Н.В. Категория таксиса в современном русском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Великий Новгород, 2004.
12. Ammaniti 2009 – Ammaniti N. Che la festa cominci. Einaudi, 2009.
13. Дергачева 1997 – Дергачева И. 7 уроков итальянского. М., 1997.
14. Карулин, Черданцева 2005 – Карулин Ю.А., Черданцева Т.З. Основной курс итальянского языка. М., 2005.
15. Bignardi 2010 – Bignardi D. Un karma pesante. Mondadori, 2010.
16. Стуликова 2000 – Стуликова Ю.А. Итальянский герундий и его русские эквиваленты (видо-временная характеристика): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2000.

УДК 37.014:811.163.2

Вятчанина С.В.
(Київ, Україна)

ВНЕСОК ВИДАТНИХ ПРОСВІТНИКІВ ХІХ СТ. У ЗАХИСТ ТА ВІДРОДЖЕННЯ БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ

В статті розглядаються дослідження видатних просвітників, проблеми захисту, збереження і відродження болгарської мови у період турецької навали в Болгарії та у болгар-переселенців поза межами історичної батьківщини.

Ключові слова: болгарська мова, просвітники, освіта, турецька навала, міграції, переселення.

В статье рассматриваются исследования выдающихся просветителей, проблемы защиты, сохранения и возрождения болгарского языка в период турецкого ига в Болгарии у болгар-переселенцев за границей исторической родины.

Ключевые слова: болгарский язык, просветители, образование, турецкое иго, миграции, переселение.

The article is dedicated to the study of outstanding educators, the problem of protection, preservation and revival of the Bulgarian language during the Turkish yoke and among Bulgarian migrants who live a long way from their historical homeland.

Key words: Bulgarian, enlighteners, education, the Turkish yoke, migration, relocation.

© Вятчанина С.В., 2011

Наприкінці XIVст. Турецько-османська імперія знищила самостійність болгарського народу, перетворила його в безправну поневолену мас, яку зневажливо називала «райя», що в перекладі з турецької визначає стадо. Протягом п'яти століть турецького ярма болгарський народ знаходився під гнітом та нестерпною експлуатацією [1; 2: 36-42].

Народ страждав не тільки від турецької неволі, він зазнав страшного духовного гніту також з боку грецького фанаріотського духовенства, яке після завоювання Болгарії турками намагалося вплинути на все культурне життя болгарського народу і викоренити національну культуру, знищувало і переслідувало болгарську мову, руйнувало і забороняло національну систему навчання і виховання, забороняло вести службу в церкві болгарською мовою.

Цей період негативно позначився на розвитку національної культури, мови і самосвідомості болгарського народу. Насильницьке обернення болгар, які визнавали християнство, в іслам не спричинило асиміляції болгарського населення з турками. Поневолені, але не зломлені болгари продовжували зберігати відданість своїй народності та мові й знайшли в собі сили відродження національної держави [3: 7-10].

До кінця XVIII ст. головними центрами розповсюдження грамотності в Болгарії були численні монастирі й церкви, при яких існували келійні школи, навчання в яких було примітивним, після їх закінчення багато випускників не вміли ні писати, ні рахувати.

У багатьох містах країни з метою еллінізації болгарського населення створювалися світські так звані підвищені «еллінські» школи, які давали неповну середню освіту та знаходилися в руках грецького духовенства. Оскільки грецька мова вважалась офіційною мовою у всій османській імперії, викладання в школах йшло грецькою мовою, що не відповідало національним і соціальним вимогам болгарського народу. У цих школах переконували, що тільки греки - культурний народ, а інші народи - варвари. Через відсутність національного піднесення шкіл у Болгарії, болгарська молодь була змушена вчитися в грецьких школах, почала зрікатися рідної мови і своєї народності. Частина болгарської інтелігенції, яка здобула грецьку освіту, видавала себе за греків, пишалася грецькою освіченістю. Грецька мова стала розмовною в середовищі багатой верхівки болгарського суспільства [3: 11-13].

Однак багато болгар, які здобули освіту грецькою мовою, зберегли любов до своєї мови, нації, культури. Ця частина прогресивної болгарської інтелігенції прагнула створювати, на відміну від келійних шкіл, самостійну систему болгарської освіти світського характеру.

Одним з перших боротьбу за національну освіту болгар без грецького засилля почав монах Паїсій Хілендарський (1722-1798). У своїй книжці «История славяно-болгарская» (1762) він пояснює причини падіння болгарської культури, розкриває повну картину турецького гноблення та духовного гніту з боку грецького духовенства. Він закликає болгар вивчати свою історію і не соромитися своєї нації, він вважає необхідним створити самостійну церкву і підкреслює, що саме простий народ є хоронителем рідної мови, моралі та звичаїв країни. Паїсій розгнівано таврує тих, хто забуває свою мову й рід і соромиться називати себе болгариним: «О, неразумный и юродивый, почто стыдишься называть себя болгариним?...». Відродження національної самосвідомості болгар Паїсій бачить у впровадженні національної освіти[4: 77-82]. Заклик П. Хілендарського: «Ты, болгарин, не прельщайся. Знай свой род и язык и учись на своем языке!» Сафроній Врачанський (1739-1814) послідовник Паїсія Хілендарського ці ідеї підтримав і став їх поши-

ривати. У своїх працях, написаних болгарською мовою, С. Врачанський підкреслює значення просвіти і роль світської освіти в прогресі Болгарії. З ім'ям С. Врачанського пов'язана організація руху за національне визволення Болгарії за допомогою Росії [3: 14-15; 5: 85-93].

Значно вплинув на розвиток школи Болгарії в першій чверті XIX ст. Петро Берон [3: 16; 18; 6: 94-99; 7: 438-469; 11: 63-70]. Всебічно освічена людина, П. Берон володів крім болгарської і грецької мови, румунською, французькою і німецькою мовами. Він здобув освіту спочатку в келійному училищі, потім в грецькій школі в Котелі, еллінській колегії в Бухаресті, він вчився на філософському факультеті Гейдельбургського університету й закінчив медичний університет у Мюнхені, одержав диплом лікаря. У Бухаресті П. Берон ознайомився із системою взаємного навчання, а також практикою роботи німецьких, грецьких, угорських шкіл, він глибоко вивчає педагогіку, укладає «Рибний буквар», який видає у 1824 р. болгарською мовою, близько до розмовної. Буквар був першою в історії Болгарії книгою, укладеною світською людиною, яка пропагувала світську освіту. Книга вчинила справжній переворот в організацію і спрямування навчальної справи у Болгарії. Боян Пенев пише, що Петро Берон заробляв гроші торговими операціями, успіхи в яких дали йому засоби для заснування й обладнання шкіл, оплату праці вчителів, заснування жіночих шкіл [7: 438-469].

П. Берон закликає навчати болгар спочатку рідною мовою, а потім іншими. Буквар є невеликою енциклопедією, у якій містяться відомості з різних галузей науки, оповідання морального характеру, відомості про оточуючий світ, байки та інше. Берон роз'яснює методику взаємного навчання, популярну в Європі, радить використовувати звуковий метод навчання, який відповідає особливостям болгарської мови.

На початку XIX ст. у роки боротьби царської Росії і Туреччини відбувалося зародження та зростання інтересу російських та українських вчених до історії болгарського народу та рівню їх освіченості, що пов'язано з заселенням болгар з кінця XVIII ст. південних губерній російської імперії. Болгари пов'язали свою долю з долею народів, що мешкали в цих краях, склали етнічні групи, що історично живуть поза межами розселення свого етносу. Зі своєї історичної батьківщини болгари внесли особливий народний побут, культуру, мову і зацікавили дослідників різних напрямів. В першій третині XIX ст. почалось накопичення етнографічного матеріалу про цей слов'янський народ, який до цього часу не був широко відомий російському та українському суспільству. Вперше бібліографія досліджень болгарських переселенців наведена в праці Н.С. Державіна «Болгарские колонии в России». [8: 28-41].

Характеристику найбільш відомих праць XIX ст., а також короткий облік історії досліджень, мови і культури болгар півдня Росії, етапи та напрями за якими відбувалось накопичення етнографічних, історичних, культурологічних та мовознавчих досліджень наводить Є.В. Капацина [9: 169-186]. Він відзначає, що найбільш ранні болгарські поселення наприкінці ХУІІІ - початку ХІХ ст. були утворені в Криму і Херсонській губернії. На півдні Бессарабії основний регіон масового поселення болгар утворився в буджакських землях в першій третині ХІХ ст. і болгари, що там мешкали, одержали назву бессарабських болгар. На початку ХІХ ст. почалось інтенсивне вивчення приєднаних до Росії бессарабських земель, а також народів, що там мешкали. Посилився інтерес учених, вчителів, статистів, до болгарського населення. З'явилась інформація про історію,

культуру, побут, освіченість, мову болгар. Цілеспрямованим дослідженням болгарського населення південних губерній сприяла поява наукових товариств. Велику роль відіграло утворене у 1839 році Одеське товариство історії та древностей, в працях якого наводилися первинні свідчення про болгар.

Значний внесок у створення програми боротьби за національне відродження болгарського народу зробив український болгарист Ю.І. Венелін, дослідження якого з історії Болгарії відповідали інтересам просвітницького руху болгарського народу у 30-40-х рр. XIX ст.

Ю.І. Венелін прожив яскраве, але коротке життя (1802-1839). Дослідженню його творчості присвячено багато наукових праць [2;3;4: 99-108; 10: 63-70; 11: 99-108]. Перші роки життя та юності Георгія Гуца пов'язані із Закарпаттям. Він народився в родині священика, навчався спочатку в ужгородській гімназії, потім у духовній семінарії, а в 1821 році вступив до філософського факультету Львівського університету, де вирішив звільнитися від опіки єпархії і розірвати зв'язок з духовною кар'єрою. Щоб приховати своє духовне звання і стати незалежним від семінарії, він бере прізвище Венелін.

У студентські роки пробуджується інтерес до вивчення історії й духовної культури слов'ян півдня Росії й Болгарії. З 1823 до 1825 рр. Ю.І. Венелін працював вчителем і інспектором в духовній семінарії в Кишиневі, де спілкування з генерал-губернатором І.Н. Інзовим, який піклувався про влаштування болгар у Бессарабському краї, викликало у Ю. Венеліна зацікавлення щодо бессарабських болгар і болгарського народу загалом. Зустріч та знайомство з болгарами-емігрантами, які мешкали у Кишиневі, дало поштовх до збирання відомостей з мови, історії та етнографії болгар.

З 1825 до 1829 рік Ю.І. Венелін здобуває медичну освіту у Московському університеті, щоб забезпечити собі у майбутньому заробіток для продовження дослідів з історії болгар. У студентські роки він плідно займається історичними дослідженнями, результатом яких (одночасно з закінченням університету) стало завершення монографії «Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам». В цій роботі він відобразив відносини болгар з іншими народами, мовне споріднення, болгарську мову, освіту тощо [12; 13]. За визнанням Ю.І. Венеліна болгарська мова є самостійною мовою [12: 1-25, 23-60]. Ця робота одержала широке визнання в болгарській етнографічній науці. Петербурзька академія наук також високо оцінила працю вченого й відрядила його до Болгарії з метою виконання великої програми, - зокрема для вивчення болгарської мови та її говірок, укладання граматики болгарської мови.

Подорожування болгарськими землями Турецької імперії, знайомство з історичними відомостями, етнографічним матеріалом, болгарськими стародавніми рукописами, звичаями, піснями й билинами дозволили Ю.І. Венеліну укласти граматику болгарської мови, яка, на жаль, не була надрукована. Він став очевидцем духовного й фізичного гніту болгар, які колись були освіченими і могутніми. Ю.І. Венелін з повагою ставився до них і переконує, що в них є рідна мова, якою вони повинні писати і розмовляти. Ознайомившись з першим в історії Болгарії «Рибним Букварем», який склав Петро Берон, вчений підкреслює багатство його змісту, стверджуючи, що він не поступається кращим російським букварям [14]. Ю.І. Венелін зазначає, що «ни одного народа в нынешнем литературном мире нет мало известней, чем болгарский». Він щиро бажав

бачити відродження Болгарії і закликав болгарський народ до просвіти. У Болгарії він зближується з демократичним колом національної інтелігенції, яка надихнула його на вивчення життя болгарського народу.

Дослідження Ю.І. Венеліна мови, культури, історії й побуту болгар відобразилися в працях «О характере народных песен у славян задунайских» (1835), «О зародыше новой болгарской литературы» (1837). Ці праці пробуджували у болгар національну гідність, посилювали в діячів національного відродження інтерес до рідної мови, історії, культури [15:118; 16]. У праці «О зародыше новой болгарской литературе» Ю. І. Венелін досліджує історію розвитку народної освіти Болгарії в 30-х роках XIX ст. На жаль, не всі його наукові праці були надруковані за життя, значна кількість праць побачила світ лише після смерті: «Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты» (1840), «Древние и нынешние болгары» 2-й том (1841), «Скандинавомания и ее поклонники» (1842), «Критическое исследование по истории болгар» (1849).

Праці Ю.І. Венеліна були високо оцінені російським критиком В. Г. Белінським, який підкреслював, що Ю.І. Венелін відіграв позитивну роль у житті болгарського народу: «Усердие Ю.И. Венелина к успехам просвещения болгар, доказанное не одними словами, но и делом, любовь и признательность, которое успел он возбудить в них к себе, дают о нем хорошее понятие» [17: 64-68].

Дослідження Ю.І. Венеліна сприяли розробці програми подолання відсталості болгарського народу і формуванню самостійної національної освіти. Болгарська інтелігенція, громадські діячі та вчені із захопленням зустрічали праці Ю.І. Венеліна, тому що вони відповідали їх інтересам, бажанням, прагненням, і перекладали їх болгарською мовою. Діяльність Ю.І. Венеліна привернула увагу національних просвітителів, вплинула на В.Є. Апрілова, Н. Палаузова, Н. Рильського, які стали надавати йому допомогу для продовження досліджень, збирали для нього пісні, рукописи, постачали літературу, яка була надрукована в Болгарії.

Наукові праці Ю.І. Венеліна особливо вплинули на його сучасника в Болгарії В.Є. Апрілова (1789-1847), вони стали важливим поштовхом до визначення напрямку занять з історії та національної просвіти болгарського народу. Праця «Древние и нынешние болгаре» значно вплинула на В.Є. Апрілова, він сприйняв її як свято для усіх болгар [18]. В.Є. Апрілов був прихильником грецької мови, але завдяки Ю.І. Венеліну переглянув свої думки й усвідомив хибні погляди. У 1841 в своїй праці «Денница новоболгарского образования» В.Є. Апрілов зазначив «... Из самих же болгар люди жалкие, почитая за стыд именовать себя болгарями, или славянами, были причиною того, что народность не развивалась. Должно победить сей предрассудок и искоренить это. Да позволено же мне будет дать тому первый пример». Це було зародження ново болгарської освіченості.

Боротьба за національну мову спричинила до зародження думки про неминучість створення школи з викладанням рідною мовою. У 1835 р. В.Є. Апрілов разом з Н.С. Палаузовим відкриває перше училище в Болгарії в місті Габрово з викладанням усіх навчальних дисциплін болгарською мовою, з використанням методики взаємного навчання. В училищі вперше була реалізована ідея навчання болгар болгарською мовою, яку висунули П. Хілендарський, С. Врачанський та П. Берон. Апрілов вважає, що «Болгарин должен изучать сначала свой язык... Мы должны следовать за народом и на его говоре составлять грамматики и писать между собой...» [19].

Подвижники просвіти — Н. Рильський, С. Врчанський, П. Берон, - ризикуючи життям, почали викладати болгарською мовою.

Першим учителем Габровського училища став учитель келійного училища Рильського монастиря Неофіт Рильський (1793-1881). Він вважав, що для народної освіти необхідні не тільки церкви, але училища й учителі. Перш за все, необхідно надрукувати посібники рідною мовою, а потім Старий та Новий Завіти. Принцип взаємного навчання Н.Рильський опанував у 1834 р. в Румунії. Він переклав таблиці взаємного навчання з російської мови на болгарську й уклав граматику болгарської мови. Можливо, граматика болгарської мови, яку уклав болгарський учитель майже одночасно з українським та російським болгаристом Ю.І. Венеліним, випередила і зупинила друкування останньої. Таблиці взаємного навчання Н. Рильського мали загальноосвітній і виховний характер. Для формування національної самосвідомості школярів у навчальний план були введені граматика, історія, географія.

Розвитку болгарської школи перешкоджав супротив греків, але вони не могли зупинити просвітницький рух за створення національної школи і навчання рідною мовою. Цьому сприяло розширення культурних і наукових зв'язків Болгарії з Росією й Україною, а також праці Ю.І. Венеліна.

Любов Ю.І. Венеліна до забутого болгарського народу та його внесок у пробудження прагнення болгарського народу до вивчення рідної мови, своєї історії та спадщини викликали глибоку повагу, почуття великої вдячності болгар до справи першого вченого-болгариста України, який присвятив своє життя захисту болгарської мови й надихнув болгар на створення шкіл, у яких навчання велося рідною мовою. Уже в 20-30 роки XIX ст. він вміло використовував багатство народної педагогіки і засоби народознавства (у сучасному трактуванні цього терміну). Ю.І. Венелін добре розумів, що основне історичне покликання школи - це розвиток національної освіти, мови. Виховання починається з освоєння дітьми духовних надбань рідного народу -мови, усної народної творчості й духовної спадщини батьків. Щоб запобігти історичному безпам'ятству, бездуховності, національному нігілізму й занепаду моралі, Ю.І. Венелін вказував на необхідність вивчати етнографію, історію, культуру, побут народу, мову, а також здобутки народного мистецтва. Болгари зберегли почуття глибокої вдячності справі Ю.І. Венеліна й написали на його надмогильному камені: «Напомнил свету о забытом, но некогда славном и могущественном племени и пламенно желал его Возрождение».

ЛІТЕРАТУРА

1. Державин Н. С. История Болгарии / Н. С. Державин. – М.: АНСССР, 1947-1948. – Т.3. – 128 с.; Т.4.-243 с.
2. Вятчаніна С. В. Роль хайдуцьких пісень у вихованні національної самосвідомості і патріотизму болгар / С. В. Вятчаніна . Теоретичні питання освіти та виховання. Збірник наукових праць. – К.: КДЛУ, 2000. - №9. С. 36-42.
3. Потапенко Е. К. Болгарско-русско-украинские педагогические связи XIX в. / Е. К. Потапенко. – К.: «Вища школа», 1992. – 114 с.
4. Свенціцький І. С. Нариси з історії болгарської літератури / І. С. Свенціцький. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. – С.77-82.

5. Свенціцкий І. С. Нариси з історії болгарської літератури / І. С. Свенціцкий. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. – С. 85-93.
6. Свенціцкий І. С. Нариси з історії болгарської літератури / І. С. Свенціцкий. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. – С.94-99.
7. Пенев Боян История на новата българска литература / Боян Пенев Боян. – София : 1933. Т.3. - С.390-469.
8. Державин Н. С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии. / Н. С. Державин. – София: 1914. – Т.1. - С.28-41.
9. Капацына Е. В. Этнографическое изучение болгарского населения южных губерний Российской империи XIX начала XX в. / Е. В. Капацына. Проблемы языка, истории и культуры болгарской диаспоры в Молдове и на Украине. – Кишинёв: Штиинца, 1993. – С. 169-186.
10. Вятчаніна С.В. Вплив праць Ю. І. Венеліна на розвиток етнопедагогіки Болгарії у 30-40-х р.р. XIX ст. / С.В. Вятчаніна. Болгарский ежегодник . -К.:Київський славістичний університет, 2006 – Вип.6. – С.63-70.
11. Свенціцкий І. С. Нариси з історії болгарської літератури / І. С. Свенціцкий. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. – С. 99-108.
12. Венелин Ю. И. Древние й нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. / Ю. И. Венелин. – М. : 1829.- Т. 1 – 256 с.
13. Венелин Ю. И. Древние й нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом й религиозном их отношении к россиянам. / Ю. И. Венелин. – М. : 1856. – Т. 2. – С.1-25.
14. Венелин Ю. И. Древние й нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом й религиозном их отношении к россиянам. / Ю. И. Венелин. – М. : 1856. - Т.2. – С.23-60.
15. Венелин Ю. И. О характере народных песен у славян задунайских. / Ю. И. Венелин. – М. : 1835. - Т. 1- С. 118
16. Венелин Ю. И. О зародыше новой болгарской литературы. / Ю. И. Венелин. – М. : 1838. – 51с.
17. Белинский В. Г. Рецензия на книгу «О характере народных песен у славян задунайских» Ю. И. Венелина / В. Г. Белинский. Полн. собр.соч. - М.: Изд-во Академии наук СССР, 1953-1957. – Т. 2. – С. 64-68.
18. Априлов В. Е. Денница новоболгарского образования./ Одесса: 1841. – Часть первая. – 146 с.
19. Априлов В. Е. Съчинения / В. Е. Априлов. Подбор и ред. на П. Тотев – София: Български писател, 1968. – 410 с.